

Ingela Schånberg

Flickutbildning och ekonomisk tillväxt

Inledning och syfte

I slutet av 1920-talet infördes ämnen med inriktning på kvinnans uppgifter i hemmet i flickskolan under en period av strukturella förändringar i ekonomin och hög arbetslöshet, samtidigt som gymnasieanknytningen gjordes individuell och undervisningen blev mer praktisk genom införande av linjedelning i de sista årskurserna. Dessa förändringar i flickskolans kursplaner genomfördes samtidigt med en avreglering av gymnasiestadiet för kvinnor, en reform som hotade männens utbildningsmonopol på denna nivå, men även på den framtida högre tjänstearbetsmarknaden. På lärararbetsmarknaden förelåg under 1920-talet en könskonflikt. Bibehållandet av flickutbildningen motiverades av beslutsfattarna genom hänvisning till den kvinnliga naturen och kvinnans dubbla uppgifter i samhället. Kvinnosynen grundades i en särartsideologi.¹ Syftet med denna artikel är att diskutera motiven bakom nedläggningen av den kommunala flickskolan 1962. 1927 förstärkte således staten flickutbildningen under en tid av ökad konkurrens mellan könen på arbetsmarknaden. Ett upphörande av speciell flickutbildning i samhället bör ske under omvända förtecken. Min hypotes är att arbetsmarknaden karaktäriserades av minskande könskonflikter.

1959 förekom 50 kommunala flickskolor samt 3 privata på ett 40-tal orter i landet. Flickskolelinjer var inrättade vid några andra skolformer och vid Umeå kommunala flickskola bedrevs samundervisning. Flickskolans mål var dubbla, vilket dels innebar undervisning för hemmet, dels för arbetslivet. 1956 fattade riksdagen beslut om införande av 5-årig linje och fast linjedelning på högstadiet. Tidigare förekom både 7- och 6-åriga flickskolelinjer och högstadiet var uppdelat i en teoretisk och en praktisk variant. Den nya linjedelningen på högstadiet innebar inrättandet av tre linjer, en humanistisk, en allmän och en reallinje, alla med två grenar – praktisk och teoretisk. Den dubbla anknypningen till folkskolan försvann 1956 och enkel anknypning, dvs från årskurs 6, infördes från och med läsåret 1957/58. Sammanlagt var utbildningstiden 11 år och avslutades utan examen, men med normalskolekompetens. Övergång till 4-årigt gymnasium kunde ske från 3⁵ och till 3-årigt från 4⁵ utan kompletteringar. Studietiden

i flickskolan var minst ett år längre än till realexamen.

Högre utbildning för kvinnor förekom under 1800-talet i stort sett endast i de privata högre flickskolorna. Från slutet av århundradet hade utbildning för kvinnor successivt integrerats i den statliga utbildningsorganisationen. Från 1874 fick flickskolorna statliga bidrag, 1905 fick kvinnor tillträde till de statliga läroverkens realskolestadium och 1927 öppnades de statliga gymnasierna för kvinnor. Vilka motiv låg bakom kvinnornas slutliga integrering i utbildningsorganisationen?

Artikeln är disponerad på följande sätt. I den första avdelningen redogör jag för de explicita motiveringar som framkom i riksdagspartiernas propositioner och motioner, därefter för motstridiga åsikter, dvs argument för ett bevarande av flickskolan. Det första avsnittet avslutas med en genomgång av skälen för och emot särundervisning. I den andra avdelningen framför jag argument som stöd för min hypotes. Först redogör jag för förändringar i det kvinnliga arbetskraftutbudet och i könsarbetsdelningen 1930–1970, därefter för integreringen av utbildningspolitiken i den ekonomiska politiken. Den socialdemokratiska inställningen till utbildning och kvinnligt förvärvsarbete berör jag därefter och slutligen skolreformens målsättningar. Artikeln avslutas med en sammanfattning och slutsats.

Beslutet

1962 fattade riksdagen beslut om avveckling av den kommunala flickskolan samtidigt som realskolan avvecklades och den nioåriga obligatoriska grundskolan infördes. I propositionen till riksdagen som framlades av den socialdemokratische ecklesiastikministern Ragnar Edenman motiverades avvecklingen av skolformen med att detta var en "naturlig konsekvens" av införandet av grundskolan. Någon splittring av denna organisatoriska enhet genom att bibehålla en parallell skolform ville departementschefen inte veta av. Flickskolan skulle dels uppgå i grundskolan, dels i den föreslagna 2-åriga fackskolan, vilken skulle vara en påbyggnad på den obligatoriska skolan.² Motivet som det explicit framkommer i propositionen var sålunda av organisatorisk art, men bakom detta döljer sig det gamla socialdemokratiska kravet i skolpolitiken på en enhetlig utbildning, dvs bottenkoleprogrammet. Detta var i sin tur grundat i ideologiska och sociala jämlikhetssträvanden.

Något motstånd mot förslaget till nedläggning av flickskolan tycks inte ha förekommit bland riksdagspartierna. Flickskolefrågan och med den sammanhängande aspekter synes avförd från den utbildningspolitiska debatten. Bland enskilda och partimotioner i anslutning till den socialdemokratiska propositionen förekom synpunkter på flickskolan ytterst sparsamt.³ Den kommunistiska partimotionen förbigick flickskolan med tystnad, men behandlade yrkesutbildningen, religionsfriheten och stödet till ungdomar med studiesvårigheter.⁴ I de borgerliga motionerna vidrördes flickskolans avveckling högst flyktigt. I höger-

motionen förekom flickskolan indirekt som en av de äldre skolformer, vilka inte ekonomiska borde missgynnas under avvecklingstiden.⁵ Något utförligare behandlades flickskolan och den kvinnliga utbildningen i folkpartiets och centerpartiets motioner. Folkpartiet uttryckte sin tillfredsställelse över att flickskolans traditioner ”framgångsrikt /hade/ kunnat inarbetas i grundskola och fackskola”⁶, men önskade att den humanistiska fackskolan mer skulle närma sig flickskolans bildningsmål. Kvinnornas utbildningsmöjligheter togs upp under en särskild punkt i motionen. Yrkesrådgivarna skulle göra flickorna ”uppmärksamma på deras resonemang” och inte befästa uppfattningen om speciellt ”kvinnligen yrken” (motionens citat). I motionen framskyntade dock att flickskolan i partiets förslag till skolberedningen hade ingått som en del av den framtida skolorganisationen.⁷ Centerpartiet tillstyrkte i sin motion propositionens förslag men tillfogade även förslag till förbättringar.⁸ Ett av dessa var att familjekunskap borde ingå som särskilt och obligatoriskt ämne för alla elever i årskurs 9. I den framtida fackskolan ”skall /det/ finnas möjlighet till en skolgång av en art som funnits i t ex flickskolan: en kärna av allmänbildande, personlighetsdanande och samhällsorienterande ämnen och därutöver möjlighet till viss linje- eller fackspecialisering”.⁹ Några förslag till bevarande av flickskolan eller ytterligare motiveringar bakom beslutet står inte att finna i riksdagsmotionerna. En total enighet tycks ha rått.

Motstridiga åsikter

Sitt förslag till riksdagen 1962 grundade Edenman bland annat i 1957 års skolberedning och remissyttranden med anledning av utredningens betänkande.¹⁰ En av beredningens fem huvudpunkter enligt direktiven var att utreda och framlägga förslag angående den organisatoriska anknytningen mellan grundskolan och vidareutbildningen, bland annat den kommunala flickskolan. För att behandla flickskolefrågan tillsatte skolberedningen en expertgrupp – flickskolekommittén – och en specialutredare av föräldrarnas inställning till skolformen samt elevernas sociala bakgrund och framtidsplaner. Resultaten av denna senare undersökning presenterades i ”Kommunal flickskola och praktisk realskola”, 1960, av Bengt Ramund.

Flickskolekommitténs direktiv var att för det första ”grundligt skärskåda flickskolefrågans olika aspekter”.¹¹ Detta innebar bland annat att granska samundervisningens och den speciella flickutbildningens ställning och värde som led i en demokratisk fostran. För det andra skulle man undersöka om särskilda flickskolelinjer borde förekomma inom den obligatoriska skolan på grund av föräldraopinionen och för det tredje om flickskolan var behövlig med tanke på den kvinnliga ungdomens utbildning för hem och yrke. Man skulle presentera en slutgiltig lösning angående den kommunala flickskolans framtid.

Efter att ha presenterat direktiven redogjorde kommittén i sin rapport för de motiv som historisk hade förekommit för flickskolans existens, därefter för flickskolan under 1950-talet. Den kommunala flickskolans funktioner i dåti-

dens skolväsen var flerfaldiga enligt kommittén;¹² flickskolan medgav en lugnare studietakt under övergångsåren och god balans mellan teoretiska och praktiska ämnen genom rikligare inslag av övningsämnena. Skolformen var den enda med fylligare och mer differentierad studiegång. Vidare var normalskolekompetensen likställd med realexamen, men flickskoleeleverna hade företräde till många utbildningsanstalter på grund av bredare kunskaper och större mognad. De grundliga kurserna i praktiskt-husliga ämnen inklusive barnavård och psykologi förberedde eleverna för uppgifter i hemmet, oavsett framtida yrke. Men den dubbla arbetsbördan som främst kvinnan fick bära ville man underlätta genom undervisning i metodisk, rationell och arbetsbesparande hushållning samt ge grundläggande kännedom om barnets fysiska och psykiska fostran. Flickskolan gav en grundläggande husmodersutbildning. Flickskolan var utformad för flickor och reserverad för dem. Motiven på det lägre stadiet var föräldrarnas önskan om särundervisning under puberteten på grund av könsens olika utvecklingsgång. På det högre stadiet skulle flickorna utbildas för sina dubbla framtidsperspektiv. Som en sjunde punkt framhöll kommittén att flickskolan på försök hade öppnats för pojkar vid enstaka skolor. Punkterna 1–4 gällde även för pojkarna. Det var främst det lägre stadiet som hade dragningskraft.

Efter att ha berört några enkäter och undersökningar utförda i kommitténs regi, övergick man till huvudpunkterna: Grundproblem och huvudalternativ. Det var framför allt två frågeställningar man menade sig vara tvungen att utreda och ta ställning till. För det första samundervisningens och den speciella flickundervisningens värde för demokratisk fostran. Den fråga man ville kunna besvara var: Är inbyggd eller påbyggd flickskola behövlig med hänsyn till den kvinnliga ungdomens utbildning för hem och yrke? För det andra behovet av fortsatt utbildning efter genomgången grundskola.

Kommittén diskuterade fyra alternativa lösningar på en skolform som gick utöver grundskolan, eftersom behov förelåg. Man kallade skolformen normalskola för både pojkar och flickor. Den första varianten var 5-årig och byggde på årskurs 6, den andra 4-årig och byggde på åk 7, den tredje 3-årig och byggde på åk 8 och slutligen en 2-årig byggd på åk 9. Den sista innebar avveckling på det obligatoriska stadiet. En mängd olika motiv framfördes av utredarna som mynnade ut i att flickskolan var den enda skolform som kunde erbjuda en skolgång utöver enhetsskolan. Mot utnyttjandet av flickskolan för detta syfte talade att den dittills varit inriktad enbart på flickor, att kursplanerna därför fått visst utseende och att den endast fanns på ett 40-tal orter.

När det gällde flickundervisning och samundervisning menade kommittén att detta hade behandlats av 1940 års skolkommissionen i dess betänkande nr X: Flickskolan, samt i 1946 års skolkommissionens och Realskoleutredningens slutbetänkande. Kommittén anslöt sig i princip till samundervisning, men ville ändå framhålla flickundervisningens värde. Egentligen behövde två olika frågor utredas: Finns behov i framtiden av speciell utbildning för flickor? Eller: Skall flickskolan finnas till även för pojkarna? Av vetenskapliga rön gällande

skillnader i begåvning och utvecklingstakt hade könsliga skillnader inte kunnat fastställas. Skillnaderna var inte större än individuella skillnader, enligt kommittén. Men de senaste årens forskning hade visat på säkrare insikter i könsdifferenser i fråga om matematisk och teknisk begåvning. Detta stämde med erfarenheten, fortsatte kommittén. Däremot hade forskningen inte kunnat fastställa om dessa egenskaper var konstitutionella eller förvärvade. Intresset för mäns och kvinnors konstitutiva skillnader minskade. Samundervisning var naturlig om man bortsåg från de olika roller som pojkar och flickor skulle fostras för i samhället. Dessa olikheter kunde komma att starkare betonas i framtiden. Kommitténs slutsats av det förda resonemanget utmynnade i att en demokratiska fostran innebar att varje elev skulle utvecklas efter sina olika förutsättningar. Tillhörigheten till ett visst kön var en olikhet som skolan måste ta hänsyn till.¹³

Var flickskolan behövlig för utbildning för hem och yrke? Skolkommissionen av 1946 var i stort sett enig om att denna uppgift för vissa grupper flickor fortfarande behövde fyllas av flickskolan. Men i framtiden såg kommissionen att rationaliseringen av hemarbetet skulle fortsätta, att samhället skulle ta över barnomsorgen och att fädernas deltagande i hemarbetet skulle öka. Kommittén kommenterade utvecklingen genom att påpeka att rationaliseringar hade skett och att även fädernas deltagande i hemarbetet hade ökat, men barnomsorgen hade inte utvecklats som beräknat. En omsvängning var på gång inom den allmänna opinionen och viss resignation inför möjligheterna att frigöra kvinnorna hade brett ut sig. Kraven på husmoderns kunnighet hade ökat. Dessutom hade forskning påvisat moderns betydelse för barnet under de tidiga åren. Det var realistiskt att räkna med att kvinnorna för överskådlig tid skulle ta störst ansvar för hem och barn. Skilsmässofrekvensen visade även tydligt flickornas behov av yrkesutbildning. Samhället borde tillhandahålla denna utbildning, dvs att i första hand ge kvinnorna kvalificerad huslig utbildning. Detta gällde ALLA flickor. Ett av kvinnornas dilemma var bristande utbildning för hemmet. Om en förkortning av arbetstiden inträffade och båda föräldrarna kom att dela på hemmets uppgifter behövde de båda utbildning. Man måste eftersträva balans mellan ett realistiskt hänsynstagande till opinioner och attityder och behov i framtidens samhälle, framhöll kommittén.

Slutsatser av de genomgångna frågeställningarna resulterade enligt kommittén i att läget var svårbedömt. Skolväsendet borde ta hänsyn till skillnaderna mellan pojkar och flickor, men hur detta skulle ske var inte självklart. Om skillnaderna mellan individer inte var större än skillnaderna mellan könen talade detta för en framtida skola, som inom en gemensam undervisning både tog hänsyn till individen och de olikheter som härrörde ur olikheterna mellan könen. Detta var en pedagogisk snarare än organisatorisk fråga. Den skola som skulle fullfölja flickskolans uppgift borde vara en skola för båda könen. För att inte försämrade för flickorna inför en oviss framtid, borde försiktighet iakttagas vid förändringar.

Utredarna sammanfattade sina åsikter i 4 punkter:

1. Den kommunala flickskolan borde omvandlas till en normalskola, som i princip stod öppen för både pojkar och flickor. 2. Flickskolans undervisningsplan borde ses över och kompletteras på ett sådant sätt att både pojkars och flickors intressen och utbildningsbehov tillgodosågs. 3. Inga åtgärder borde vidtas som försämrade skolformens förmåga att tillgodose flickornas behov av utbildning för ett dubbelt framtidsperspektiv och 4. inga bindande organisatoriska beslut borde fattas, utan varje kommun borde få bestämma.

Utredarna rekommenderade ”en femårig kontinuerlig studiegång av normal-skolans typ med en allmänbildande, mångsidig och lugn väg genom och utöver högstadiet fram till ett studiemål, som ligger mellan den obligatoriska skolans slut och studentexamen. Vi vill därför rekommendera, att ’den kommunala flickskolan’ bibehålls i framtidens skolväsen i form av en femårig normalskola, byggd på årskurs 6 och i princip öppen för både flickor och pojkar. Det bör tills vidare vara möjligt för de kommuner, som så önskar, att fortfarande upprätthålla en kommunal flickskola, men motsvarande utbildningsbehov för pojkar bör då på ett annat sätt tillgodoses”. I sista hand rekommenderades en tvåårig linje eftersom denna inte skulle kunna upprätthålla normalskolekompetensens nivå.¹⁴

Det var inte bara flickskolekommittén som rekommenderade ett bibehållande av den kommunala flickskola. Olika intressegrupper var av samma åsikt. Sammanställning av en enkät utförd av kommittén till landets flickskolerektorer visade att skäl förelåg för normalskoleutbildning: Flickskolan gav en lugnare arbetstakt och fördjupade kunskaper. Avvägningen mellan teoretiska och praktiska ämnen var en bra utgångspunkt för flickornas dubbla uppgift i livet. Den personliga omvårdnaden och den olika utvecklingstakten med pressande studier för flickorna i övergångsåldern tog man hänsyn till i flickskolan. På frågan om skolformen även i framtiden fyllde en funktion svarades ett enhälligt ja. Den var examensfri, var inriktad på personlig bildning men gav även utbildning för hemmet. Enhetsskolan skulle inte åstadkomma en sådan studieväg.¹⁵

Läroverkslärarnas Riksförbund var inne på samma linje.¹⁶ Förbundet hänvisade till den lugnare arbetstakten och det dubbla utbildningsmålet. Flickorna behövde en sådan dubbel utbildning. Behovet pekade på en utbyggnad av flickskoleformen så att flickor på mindre orter kunde komma i åtnjutande av denna utbildning. Kvinnans moderskap skapade särskilda utbildningsbehov. Om även pojkar behövde denna typ av utbildning, borde inte flickskolan avvecklas utan vidareutvecklas som ett mönster och en riktpunkt för reformering av den allmänna utbildningen för hemmets skötsel och föräldraskapet. De flickor som kom att gå gymnasievägen missade denna utbildning. Någon motsvarighet till den husliga utbildningen i flickskolan förekom inte i någon annan skolform. En normalskoleutbildning borde vara tillgänglig även för pojkar.

Målsmännens riksförbund instämde livligt i expertgruppens rekommendation, att i framtidens skola bibehålla den kommunala flickskolan som en 5-årig

skolform för både pojkar och flickor. Man motiverade detta med hänsynen till att varje elevs begåvning och intresse skulle avgöra studieväg.¹⁷

Varje barns rätt att få utbildning efter sin begåvning framfördes även i den skrivelse som tillställdes skolberedningen från olika kvinnoorganisationer.¹⁸ Bakom skrivelsen stod Fredrika Bremer-förbundet, Kooperativa Kvinnogillesförbundet, Målsmännens Riksorganisation, Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund och Yrkeskvinnors Samarbetsförbund. Den lugnare studiegången och den reformvänliga pedagogiken i normalskolan kunde anpassa undervisningen efter varje elevs behov. Den goda balansen mellan teoretiska och praktiska ämnen, bland annat hembildning, var en fördel för samtliga elever, både flickor och pojkar. Detta gav en god grund för utträde i arbetslivet och en allsidig personlighetsfostran av värde för den kommande familjebildningen. Organisationerna anslöt sig till expertutredningens förslag och framhöll lämpligheten av att flickskolorna blev representerade i den framtida skolorganisationen.

Några andra aspekter på flickutbildningen i flickskolan framfördes av representanter för arbetsmarknadsstyrelsen vid flickskolekommitténs rundfrågning.¹⁹ Styrelsen hade en positiv inställning till flickskolan. Dess elever visade större mognad både personligt och i yrkesvalet jämfört med realskoleelever. Genom skolformens längd blev tiden mellan skolans slut och vidareutbildningen inte så lång. Studietakten gav möjlighet till hyggliga betyg och sist men inte minst var arbetsgivarna mycket positiva till flickor men normalskolekompetens, eftersom dessa var ”bién formée”, vilket uppskattades. Arbetsmarknadsstyrelsen menade att samma utbildning för pojkar vore positivt. Även pojkar behövde se fram emot ett dubbelt yrkesval.

Expertgruppernas utredningar föredrogs för skolberedningens ledamöter i januari 1960 och en allmän diskussion följde.²⁰ Vid ytterligare ett par tillfällen behandlades påbyggnadsfrågorna och 1 juli 1960 hade enighet nåtts i beredningen om utformningen av högstadiet och de tvååriga påbyggnadslinjerna. En kommuniké utfärdades. Några meningsskiljaktigheter bland ledamöterna om behandlingen av flickskolan finns ej bevarade i protokollen eller framkommer av de särskilda yttranden som inlämnats till skolberedningen. Kompakt enighet låg bakom förslaget till avveckling av den kommunala flickskolan.

Motiveringen som den explicit framkommer, endast uttryckt i den socialdemokratiska propositionen, var alltså grundskolans genomförande. Det gamla bottenkoleprogrammet skulle äntligen fullt ut förverkligas. Några parallella skolformer tolererades inte. Den ideologiska grunden till grundskoleidéen var tanken på skolans betydelse för demokratin, både i politisk och social mening. Utbildning var ett klassmärke och genom att göra samma utbildning tillgänglig för alla barn och ungdomar kunde den sociala rörligheten öka. Den sociala utjämningen var ett demokratimål.²¹

Särart eller samart?

Det enhetliga skolsystemet och avvecklingen av flickskolan innebar också att utbildningen i formell mening gjordes lika för de båda könen. Den hittills existerande särundervisningen efter kön som bedrivits i flickskolan hade i hög grad motiverats utifrån uppfattningar om könets olikhet, dvs främst den kvinnliga ungdomens fysiska och psykiska natur och särart. Under pubertetsperioden var flickornas känslighet för överansträngning stor. Skolan borde ta hänsyn till denna flickornas relativt pojkarnas svagare konstitution genom att anpassa undervisningen till denna. Det kunde bäst ske genom ett särhållande av könen. Utbildningspolitiskt ledde dessa uppfattningar till ett vidmakthållande av särskolor med speciell utbildningsinriktning för flickor. Könsideologin motiverade även flickskolans kursinnehåll genom hänvisning till flickornas framtida roller i familj och samhälle. Flickskolans mål var dubbla – dels utbildning för hemmet, dels utbildning för ett yrkesliv.

Sam- och särundervisningen hade debatterats alltsedan slutet av 1800-talet. I 1940 års skolutrednings betänkande, del X, "Flickskolan", redogjorde utredarna i en historisk exposé för flickundervisningens ideologiska utveckling. Man menade att flickskolan som särskild skolform för flickor inte hade ifrågasatts före 1905, dvs före mellanskolans och de statliga samskolornas tillkomst.²² Under 1800-talet hade till en början de positiva och negativa följderna av kvinnors högre teoretiska utbildning för hem- och familjelivet diskuterats. Å ena sidan framfördes den negativa inverkan som kvinnans utbildning hade för familjelivet. Den var en fara för familjelivet och familjebildningen. Å andra sidan hävdades att kvinnans utbildning även kunde innebära fördelar. Kvinnan fick genom denna större insikter i hemmets skötsel och barnens fostran och hon kunde även utgöra ett bättre stöd för mannen.

Senare uppmärksammades även samhällets nytta av utbildning för kvinnor. Genom att kvinnorna utbildades för förvärsarbete behövde de inte ligga samhället ekonomisk till last i det fall de inte blev eller inte ville bli försörjda av en man. Kring sekelskiftet framfördes även åsikten att kvinnorna borde få samma intellektuella och fysiska fostran som männen och möjligheter till personlig utveckling. Men flickorna borde inte få samma undervisning som pojkarna. Med hänvisning till kvinnornas egenart, läggning och intresseinriktning borde särskild undervisning för flickor bedrivas. Det vetenskapliga underlaget för ståndpunkterna i frågan fick allt större betydelse. Redan 1882 års läroverkskommitté hade förordat särundervisning utifrån en undersökning av flickors hälsa. Här hade framkommit att flickskoleflickorna hade stor sjuklighet och utredaren yrkade på hänsynstagande till flickorna under puberteten. Särartsståndpunkten och i konsekvens med denna ett förordande av särskolor för könen kunde även i slutet av 1920-talet grundas i vetenskapliga undersökningar av fysiologiska och utvecklingspsykologiska skillnader mellan könen.²³ 1918 års skolkommision gick grundligt igenom argumenten för och emot sam- respektive särundervisning efter kön, eftersom ett förverkligande av botten-

skoleprogrammet och en enhetlig utbildning för alla barn var beroende av ställningstagandet i frågan.

Mot samundervisning och för särundervisning hade framför allt tre skäl åberopats enligt skolkommissionen; för det första moraliska, för det andra psykologiska eller fysiologiska och för det tredje "läggning och intresse", dvs könsideologiska.²⁴ Till de psykologiska hörde bland annat frågan om olika utvecklingstakt mellan könen under puberteten. Riskerna var här dels att flickorna under för hög press med teoretiska studier kunde överansträngas, dels att undervisningsnivån kunde sänkas på ett högre skolstadium, vilket skulle innebära försämrade betyg för pojkarna inför övergången till gymnasiet. De könsideologiska argumenten hämtade sin näring ur tankar om skillnader i könens naturer och i samband eller konsekvens med detta olika uppgifter i hem och samhälle.

Argumenten mot särundervisning och för samundervisning skulle kunna sammanfattas som ekonomiska, sociala och könsideologiska. Det ekonomiska argumentet byggde på uppfattningen att kostnaderna var lägre vid samundervisning, eftersom samma skolbyggnader kunde utnyttjas av bägge könen. Samordningsvinster mellan realskola och gymnasium i fråga om lärarresurser var också en fördel. Till de sociala argumenten hörde frågan om medborgarskap och den formella jämställdheten med mannen i arbetslivet. Om, slutligen, särundervisningen i könsideologiskt avseende byggde på en sär- eller olikhetsideologi, utgick förespråkarna för samundervisning ifrån en sam- eller likhetsideologi, dvs att inga konstitutionella skillnader fanns mellan könen, utan att dessa var individuella. Könens biologiska skillnader utgjorde ingen grund till att psykiska och andra anlag skulle betraktas som könsliga. När 1957 års skolberedning hade att ta ställning till sam- eller särundervisningen stödde man sig på de senaste vetenskapliga rönen inom psykologi och pedagogik.²⁵ Resultaten av forskningen var att det kunde finnas olikheter mellan könen, men att variationerna inom ett kön var minst lika stora. Det fanns således inga psykiska skillnader mellan könen, utan dessa var individuella. Likhetsideologin fick stöd i den vetenskapliga forskningen. Behovet av speciell flickundervisning bortföll av detta skäl. Utredarna föreslog vidgade arbetsområden för flickor och en avveckling av flickskolan.²⁶ Jämlikhetsmålet i utbildningsmöjligheter för de båda könen var inget framträdande krav i skolreformen. Förändringar i kvinnosynen och könsideologin hade inträffat som ifrågasatte flickskolans mål.

Implicita motiveringar till flickskolans avveckling

Grundskolans införande och förändringar i könsideologin utgjorde explicita motiveringar till flickskolans avveckling. Min hypotes är att en anledning till nedläggning av flickskolan var förhållandena på arbetsmarknaden och en minskande könskonflikt. Mina argument som stöd för denna hypotes skall framföras.

*Förändringar i det kvinnliga arbetskraftutbudet och könsarbetsdelningen
1930–1970*

För det första vill jag framhålla de förändringar som inträffat i det kvinnliga arbetskraftutbudet sedan 1930-talet, samt de förändringar i könsarbetsdelningen som ägde rum i slutet av 1950-talet. Förvärvsintensiteten för kvinnor i åldrarna mellan 16 och 64 år hade ökat marginellt mellan 1930 och 1960.²⁷ Ca 34% av kvinnorna i dessa åldrar förvärvsarbetade 1930. 1960 hade andelen ökat till 38%. 1930 arbetade ungefär 1/3 av de yrkesverksamma kvinnorna inom jordbruket, 20% inom industri och hantverk och resten, ca 45%, inom tjänstesektorn, där de flesta befann sig i huslig verksamhet eller inom arbeten med handelsinriktning. Fram till 1960 hade kraftiga förskjutningar inträffat i den kvinnliga arbetskraftens anställningar mellan olika sektorer. Tjänstesektorn svarade för över 60% av den kvinnliga sysselsättningen och industrin hade ökat sin andel till 30%. Överföring av kvinnlig arbetskraft hade främst inträffat från jordbruket.²⁸ Anställningarna inom jordbruk och huslig verksamhet hade praktiskt taget upphört. Den grupp kvinnor som främst ökat sitt förvärvsarbete var de gifta kvinnorna. 1930 var 9% av dessa förvärvsarbetande.²⁹ 1960 var andelen ungefär 30%.³⁰ Mellan 1930 och 1960 hade marginella förskjutningar ägt rum i könsarbetsdelningen inom industrins olika branscher.³¹ Inom tjänstesektorn hade kvinnornas andel av de anställda ökat inom i stort sett alla områden.³² Redan 1930 dominerades den offentliga sektorn av kvinnligt anställda. Sjukvård och undervisning betraktades tidigt som lämpliga arbetsområden för kvinnor.

I början av 1960-talet var arbetslösheten den dittills lägsta under 1900-talet, 1–1,5%.³³ Efterfrågan på arbetskraft var stor både inom industri och servicenäringar. Speciellt stor var efterfrågan på kvinnlig arbetskraft.³⁴ Bland annat rädde på lärararbetsmarknaden stor efterfrågan på utbildade lärare och denna bedömdes öka under den närmaste tioårsperioden på grund av den förändrade skolorganisationen.³⁵

Könsfördelningen inom både industri- och servicesektorerna hade endast förändrats marginellt mellan 1930 och 1960. I slutet av 1950-talet var dessa förändringar små, men betydelsefulla.³⁶ Inom industribranscher med kraftig manlig dominans som gruvbrytning, jord- och stenindustri, mekanisk verkstadsindustri samt metall- och träindustri ökade de kvinnlig industriarbetarnas andel mellan 1950 och 1960.³⁷ Inom den mekaniska verkstadsindustrin ökade kvinnornas andel med 50%, dvs från 2,6 % till 3,2% av arbetskraften, inom träindustrin med 25%, från 3% till 4% och inom metallindustrin med nära 10%, från 8,2% till 9,3%. 1970 hade kvinnorna i ökad utsträckning kommit in på arbetsområden inom industrin som tidigare dominerats av män. Inom de flesta industribranscher hade kvinnornas andel av arbetskraften ökat.³⁸ Inom tjänstesektorn, speciellt den privata, hade könsarbetsdelningen förändrats på ett mer komplext sätt. Inom post- och teleområdena samt inom hotell- och restauranthanschererna hade den manliga andelen av de anställda ökat, medan

könsfördelningen var oförändrad inom varuhandeln. Inom bank- och försäkringsväsendet samt samfärdseln ökade andelen kvinnor. Inom offentlig tjänst hade kvinnorna mellan 1930 och 1960 ökat sin andel inom sjuk- och socialvård samt övriga tjänster (förvaltning, administration), medan däremot andelen kvinnor inom undervisningsväsendet i stort sett var konstant. Mellan 1960 och 1970 fortsatte andelen kvinnor att öka inom framför allt social- och sjukvårdsmrådena. Från slutet av 1950-talet skedde alltså en uppluckring av den traditionella könsarbetsdelningen på arbetsmarknaden. Mellan 1960 och 1970 nästan fördubblades andelen förvärvsarbetande kvinnor i 35–50-årsåldern. Totalt ökade andelen förvärvsarbetande kvinnor mellan 16 och 64 år från 38% till 51%. Det var främst de gifta kvinnorna som i det närmaste fördubblade sin förvärvsintensitet.³⁹

Utbildning och ekonomisk tillväxt

För det andra kom utbildningspolitiken att kopplas till den ekonomiska politiken kring 1960. Utbildningspolitiken integrerades i den svenska modellen för ekonomisk utveckling.⁴⁰ I långtidsutredningarna om svensk ekonomi under efterkrigstiden, från 1948–1962, kan man skönja denna process, dvs att ett nytt utbildningsekonomiskt synsätt tog form. När började statsmakten att betrakta utbildning som en samhällsekonomiskt lönande investering? Eller: När började tankar på utbildningens betydelse för den ekonomiska tillväxten att göra sig gällande? Vid genomgång av långtidsutredningarna har jag försökt utröna svaren på dessa frågor. Jag har även varit intresserad av inställningen till det kvinnliga förvärvsarbetet och försöken att öka det kvinnliga arbetskraftutbudet.

I den första långtidsutredningen efter kriget, SOU 1948:45, "Svenskt långtidsprogram", deltog Ingvar Svennilson, Arne Lundberg och Gustav Cederwall. Utredningen uppehöll sig främst vid underskottet i bytesbalansen. Importen efter kriget hade kommit att betydligt överskrida exporten. Trots att importen skurits ned hade någon importsubstitution inte kommit igång. För produktionsutvecklingen fram till 1952/53 var tillgången på arbetskraft av stor betydelse. Utredarna bedömde att inga större förändringar under den kommande femårsperioden skulle inträffa av befolkningen i produktiv ålder. En viss invandring skulle komma att behövas. Investeringsverksamheten redovisades men fick inget större utrymme. Under titeln Övriga offentliga investeringar, vilka för övrigt kraftigt expanderade, ingick utbyggnaden av utbildningsväsendet.

1950 års långtidsutredning bestående av Arne Lundberg, Jonas Nordenson och Erik Westerlind lade fram sitt betänkande i SOU 1951:30, "Ekonomiskt långtidsprogram 1951–55". Full sysselsättning var det primära samhällsekonomiska målet. Eftersom detta lätt ledde till inflation på grund av bl a ett högt efterfrågetryck, var en huvuduppgift för utredningen att presentera ett program som höll efterfrågan i balans med de tillgängliga resurserna.

Utredarna framhöll de gifta kvinnorna och de partiellt arbetsföra som de

viktigaste potentiella arbetskraftresurserna. För att få ut kvinnorna på arbetsmarknaden föreslogs ett antal åtgärder; deltidsarbete och investeringar i bostadskollektiva lösningar av barnomsorgen. Även beskattningsfrågorna var viktiga. Utredarna var ense om att de psykologiska hindren för kvinnornas förvärvsarbete måste avlägsnas.⁴¹ Arbetskraften borde fördelas på det sätt som ur samhällets synvinkel var det mest effektiva. Det kunde ske genom ett flertal åtgärder. Bland dessa var lönedifferentiering och yrkesutbildning.

I avsnittet om investeringsverksamheten menade man att ett tryck hade uppstått.⁴² Daghemsutbyggnaden hade fått stå tillbaka och på skolområdet hade förlängningen av skolplikten samt det stigande barnantalet kommit att tillsammans med den fortsatta utbyggnaden av undervisningsväsendet i övrigt medföra mycket stora byggnadsbehov, dvs skolor. Detta var fallet även inom den akademiska utbildningen.

Den så kallade investeringsavvägningen bedömdes av 1955 års långtidsutredare som ett av de viktigaste medlen i den ekonomiska politiken.⁴³ Vad man eftersträvande var en balanserad ekonomisk expansion. I kommittén satt bland andra Ingvar Svennilson och Gustav Cedervall.

Utbildningen skulle komma att expandera på olika nivåer, eftersom ungdomskullarnas storlek ökade och skolplikten skulle förlängas. Samhällets kostnader berodde dels på lokalkostnaderna, dels på förlusten av arbetskraft. Men investeringarna i utbildning skulle ge utdelning på längre sikt. Utredarna framhöll utbildningens betydelse för arbetskraftens rörlighet, speciellt för den yngre arbetskraftens yrkesrörlighet.

Tillgången på arbetskraft bedömdes öka obetydligt. Invandringen antogs ske i samma omfattning som tidigare och kvinnornas yrkesverksamhet öka i viss utsträckning. Hälften av arbetskraftökningen skulle troligen vara kvinnor. Dubbelt så många kvinnor, ca 120 000, beräknades gå ut i förvärvsarbete under den kommande femårsperioden jämfört med de gångna femton åren. Ett sätt att utnyttja denna resurs vore att skapa ”könsöverskridande ” uppgifter i produktionen, andra att öka rörligheten och yrkesutbildningen.

Enligt den fjärde långtidsutredningen, SOU 1962:10, ”Svensk ekonomi 1960–65”, planerades utbyggnad av den högre undervisningen inom de tekniska, naturvetenskapliga, medicinska och samhällsvetenskapliga områdena. Utredarna kommenterade detta genom att framhålla utbyggnaden av utbildningsväsendet som en av de viktigaste sidorna av samhällsutvecklingen. Utbildning var konsumtion och efterfrågan på utbildning ökade. Men utbildning kunde även enligt utredarna betraktas som ett produktionskapital som gav utdelning både för individen och samhället. Samhällets nytta av utbildningsinvesteringen var antagligen större än för individen. Utbildning hade ”spridningseffekter” genom att utbildade personer påverkade produktiviteten hos sina arbetskamrater, forskningen och annat utvecklingsarbete. Utbildningen borde anpassas efter samhällets behov och var en förutsättning för produktions tillväxt och samhällets utveckling. Om inte detta skedde skulle ”flaskhalsar” uppkomma, speciellt i en expanderande ekonomi.

Eftersom Sveriges ekonomi just befann sig i en period av kraftig utveckling, var dessa tankar om utbildning relevanta. Utredarna menade att det svenska utbildningsväsendet släpade efter på ett flertal områden. En snabb utbyggnad både kvantitativt och kvalitativt var nödvändig för att få bort flaskhalsar som hindrade expansion inom vitala områden som sjukvård och bostadsbyggande. Den högre utbildningen var eftersatt, likaså yrkesutbildningen. Men skolberedningens föreslagna påbyggnader på grundskolan, fackskolorna, hade inte slutgiltigt utformats. En tredje åtgärd var att öka kapaciteten för omskolning och vidareutbildning. I den aktiva arbetsmarknadspolitiken ingick dessa utbildningar för att underlätta övergången till produktivare arbeten. Avslutningsvis önskade utredarna att en bättre utbildningsplanering skulle komma tillstånd i fortsättningen. Bland långtidsutredarna vid detta tillfälle fanns Ingvar Svennilson och Rudolf Meidner.

Tillväxten av arbetskraften under den kommande femårsperioden bedömdes som mycket problematisk. Arbetskraftbehovet kunde endast täckas genom invandring och en ökad förvärvsfrekvens bland gifta kvinnor. De gifta kvinnorna var den största outnyttjade arbetskrafttillgången, men både på utbuds- och efterfrågesidan fanns trögheter. En fördel på efterfrågesidan var att servicesektorn efterfrågade arbetskraft, vilken traditionellt var kvinnlig. Kvinnorna borde även kunna användas inom varuproduktionen, ansåg utredarna, och skapandet av deltid arbeten borde intensifieras. På utbudssidan skedde en generationsväxling. De yngre kvinnorna var mer benägna än de äldre att förvärvsarbeta. De åtgärder som utredningen föreslog för att underlätta kvinnornas utträde på arbetsmarknaden var upplysningsverksamhet, lokaliseringspolitik, uppluckring av könsarbetsdelningen på arbetsmarknaden, aktiva insatser för äldre kvinnor genom omskolning och fortbildning samt utbyggnad av barnomsorgen.

Den aktiva arbetsmarknadspolitiken skulle samordnas med utbildningspolitiken. Det gällde inte bara den högre utbildningen och yrkesutbildningen, utan även utbildningen på grundnivå och vidareutbildning och omskolning för vuxna. Allt i syfte att minska "flaskhalsar" och öka rörligheten hos arbetskraften för en ökad produktion.

En huvudfråga vid genomgången av långtidsutredningarna har varit att ta reda på när utbildning började att betraktas som en investering för ekonomisk tillväxt. Under 1940- och 50-talen togs utbildningskostnaderna i utredningarna upp som en del av de offentliga investeringarna. Motiveringarna till dessa investeringar var mycket knapphändiga. Utbildning och bildning var ett behov som växte i takt med befolkningen. 1955 års långtidsutredare kände sig dock tvungna att i ekonomiska termer försvara de ökande investeringarna – de var lönsamma på sikt. I slutet av 1950-talet kopplades också utbildning till rörligheten på arbetsmarknaden. Mer utbildning, men framför allt yrkesutbildning befrämjade arbetskraftens rörlighet, både geografiskt och mellan olika näringsgrenar. På detta sätt kunde utbildningen befrämja produktiviteten i ekonomin och ytterst den ekonomiska tillväxten. Dessa tankar vidareutvecklades i SOU

1962:10. Utbildning på olika nivåer och med olika inriktningar kunde hänföras till den aktiva arbetsmarknadspolitik. Rörlighet, effektivitet och ökad produktivitet var medel att bedriva den fulla sysselsättningens politik. Min slutsats blir alltså att utbildning i långtidsutredningarna inte kopplades till den ekonomiska tillväxten förrän i början av 1960-talet. Emellertid fanns dessa tankegångar uttryckta redan under slutet av 1950-talet, bland annat i 1955 års universitetsutredning, där Svennilsson var en av ledamöterna, och i 1960 års gymnasieutredning.⁴⁴ På lägre utbildningsnivå slog dessa tankar igenom i och med beslutet om grundskolans genomförande.

Den socialdemokratiska inställningen till utbildning under efterkrigstiden.

Utbildningens betydelse för samhällsekonomin kom också att omfattas av det socialdemokratiska partiet och dess kvinnoorganisation. Det socialdemokratiska partiets dominans under efterkrigstiden gör det motiverat att något närmare studera dess inställning till utbildning och kvinnligt förvärvsarbete under efterkrigstiden. Denna framställning gör inte anspråk på att på något sätt vara fullständig. Därtill är ämnet alltför stort och vittförgrenat. Mitt huvudsyfte har varit att undersöka inställningen till utbildning och speciellt flickors utbildning och kvinnans roll i samhället.

I det socialdemokratiska Efterkrigsprogrammet 1944⁴⁵ framträdde tre huvudmål för politiken: *full sysselsättning, rättvis fördelning och höjd levnadsstandard, större effektivitet och ökad demokrati inom näringslivet.*⁴⁶ I punkt 14 fastslogs att arbetskraften var den viktigaste av alla produktiva tillgångar. Investeringar i bland annat folkhälsan var lönande. De utbildningspolitiska ambitionerna behandlades i samband med den rättvisa fördelningen och den höjda levnadsstandarden. I programmet slogs också fast att undervisningspolitiken var ett led i utjämningspolitiken. Med detta tycks man ha menat lika utbildningsmöjligheter för alla ungdomar oavsett föräldrainskomsten och bostadsort. Eftersom utbildning ledde till klasskillnader var den en demokratifråga. Samhällets begåvningsreserv måste tas tillvara genom en förbättrad folkundervisning och förlängd skolplikt. Folkundervisningen skulle organiseras som enhetsskola med sen differentiering.⁴⁷ Andra medel att riva klassgränserna var att garantera varje elev undervisning i ett främmande språk och att öka tillgängligheten till både teoretisk och praktisk vidareutbildning. Alla ekonomiska hinder skulle rivas så att den begåvade skulle kunna få studera. Ökade investeringar i utbildning ledde till ökade krav på yrkesvägledning. Denna skulle styra, ”beakta”, inriktningen mot expansiva yrken. Utbildningsinvesteringarna skulle alltså resultera i största möjliga samhällsnytta, individen skulle styras mot yrken på arbetsmarknaden med största produktivitet. Den största nyttan både ur individens men även ur samhällets synvinkel var en förbättrad yrkesutbildning och yrkesvägledning, eftersom detta ökade arbetskraftens rörlighet och möjligheterna att nå målet: den fulla sysselsättningen.

Vid tiden för beslutet om grundskolans genomförande kan man i utbildnings-

politiska frågor finna två "falanger" inom socialdemokratien. Den ena tog sin utgångspunkt i jämlikhets- och demokratikravet. Artiklar i tidskriften Tiden 1958–1962 kan illustrera förhållandet. 6–7 artiklar under perioden behandlade rent skolpolitiska frågor. Den fråga man drev var grundskolans genomförande och de aspekter som diskuterades var differentieringsfrågorna, införande av yrkesutbildning och en bättre samhällsanpassning av kurser och ämnen. Man vände sig emot vad man uppfattade som reaktionära ståndpunkter; en tidig differentiering och splittring av högstadiet. Man var motståndare till bibehållande av varje form av parallellskolesystem, dvs flickskolan och realskolan.

Den andra "falangen" behandlade utbildning ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Utbildningspolitiken fick här en central ställning i samhällets planering för ökad produktion och ekonomisk tillväxt.⁴⁸ Samhällets investeringar i utbildning sågs som en förutsättning för industrins och näringslivets expansion.⁴⁸ Investeringar i utbildning var produktiva investeringar.⁵⁰ Utbildning liksom yrkesvägledningen i skolorna ökade arbetskraftens rörlighet.⁵¹ Behovet av yrkesutbildning framhölls bland annat för den tekniska utvecklingen. Att utbildning och skolreformen tillsammans med andra politiska frågor hade en samhällsekonomisk aspekt uppmärksammades redan 1950 av Inga Thorsson.⁵²

Socialdemokraternas inställning till kvinnors utbildning och arbete

Kvinnornas utbildning togs inte upp i det socialdemokratiska efterkrigsprogrammet, däremot kvinnornas arbete i hemmet och på arbetsmarknaden. Dessa frågor berördes främst i samband med effektivitetsmålet. Hemarbetet betraktades som ett kvinnligt arbetsområde, som skulle rationaliseras genom införande av tekniska hjälpmedel. På arbetsmarknaden skulle könet i sig inte utgöra någon grund för särbehandling. Någon begränsning i gifta kvinnors rätt till förvärvsarbete fick inte förekomma, men i tider av arbetslöshet borde hänsyn tas till försörjningsbördan.⁵³ Den fulla sysselsättningen skulle skapas genom en expansionistisk ekonomisk politik, som i sin tur skulle skapa förutsättning för att "de meningslösa skrankor" som begränsade kvinnornas verksamhetsområden på arbetsmarknaden skulle försvinna. Samhället bedömdes inte ha råd med hinder att utnyttja den kvinnliga arbetskraften om optimal produktion skulle nås och därigenom höjd levnadsstandard. Kvinnornas lägre löner skulle tas bort. Dessa hade utgjort en konkurrensfördel för den kvinnliga arbetskraften. Kvinnorna skulle konkurrera på lika villkor som männen.

Kvinnornas betydelse för samhälls ekonomin betonades i en ledare i Morgonbris, den socialdemokratiska kvinnorörelsens tidskrifts första nummer på det nya halvseklet av Inga Thorsson.⁵³ Hon framhöll att tidningen dittills tagit ställning för kvinnorna som husmödrar. Denna principiella ståndpunkt hade tidningen intagit för att kvinnorna inte skulle slita ut sig med dubbelarbete. Förvärvsarbete under den period då barnen var i förskoleåldern rekommenderades inte. Men, framhöll Inga Thorsson, inom i stort sett alla näringsgrenar i

samhället behövdes arbetskraft; inom export- och hemmamarknadsindustri, inom sjuk- och socialvård, undervisning, handel och förvaltning. Näringslivet ropade efter arbetskraft och alla tänkbara reserver försökte man mobilisera. Även de gifta kvinnorna efterfrågades. Kvinnorna behövdes i produktionen för ökad produktion och höjd levnadsstandard. Även de krympande årskullarna i arbetsför ålder och de sjunkande födelsetalen ledde till brist på arbetskraft. För byggandet av välfärds-Sverige behövdes även de gifta kvinnorna, menade Inga Thorsson. Men som kompensation för dubbelarbetet skulle kvinnorna kräva reformer: yrkesvägledning, bättre faciliteter i hushållen, kollektiv barnomsorg m m.

I ett flertal artiklar i början av 1960-talet diskuterade Gertrud Sigurdsen förutsättningarna för kvinnornas deltagande i förvärvsarbetet. Bristen på daghemsplatser var det främsta hindret.⁵⁵ För att underlätta kvinnornas utträde på arbetsmarknaden behövdes utbildning. Denna kunde komma till stånd både genom införandet av grundskolan och genom omskolning, fortbildning och utbildning senare i livet.⁵⁶

De socialdemokratiska kvinnorna framhävde yrkesutbildningens betydelse för kvinnorna och man ville se en uppluckring av den könsuppdelade arbetsmarknaden. Dessa krav återkom vid skilda tidpunkter och återfanns i partiprogrammet från 1960. Vidareutbildning och omskolning av den äldre kvinnliga arbetskraften lyftes fram. I tidningens reportage presenterades dock traditionellt kvinnliga yrken som sjuksköterskor och det ”nya” yrket förskollärare. Tiden nr 4, 1960 ägnades åt ämnet kvinnorna och jämlikheten. Liknande synpunkter på kvinnors utbildning och arbete framfördes.⁵⁷

I januarinumret av morgonbris 1962 publicerades förbundets yttrande över skolberedningens betänkande.⁵⁸ På vissa punkter, som i differentieringsfrågan och specialundervisningen, ville förbundet gå längre än utredningen. Till skillnad från beredningen betonades också att den könsuppdelade arbetsmarknaden borde ifrågasättas. Flickskolans avveckling kommenterades inte. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets ointresse för flickskolefrågorna var lika stort 1962 som 1927.⁵⁹

Den uppfattning om könsrollerna som framkommer i efterkrigsprogrammet kan sammanfattas på följande sätt. Hemmet är kvinnans uppgift, men arbetet skall rationaliseras så att den kvinnliga arbetskraften kan frigöras för arbete i produktionen. Hemarbetet var jämfört med marknadsarbetet mindre produktivt. Mannen var den huvudsaklige familjeförsörjaren.

De socialdemokratiska kvinnornas inställning till kvinnans uppgift i hem och samhälle förändrades under perioden 1950–1962. Husmoderslinjen hade drivits av förbundet under lång tid, även om man såg positivt på förvärvsarbete. Den ökade efterfrågan på kvinnlig arbetskraft från industri och övrigt näringsliv, såg man som sin samhällsplikt att uppfylla. Kvinnorna behövdes för produktionen och levnadsstandarden! Vad man beklagade var kvinnornas dubbla bördor, både hemarbete och yrkesliv. Därför pläderade det socialdemokratiska kvinnoförbundet för deltidsarbete. Någon kritik av den rådande

könsarbetsdelningen i hemmet existerade inte. Hemmet var kvinnans revir. Inte heller diskuterades hemmakvinnans ekonomiska beroende av mannen.

Utbildning och arbetsmarknad – skolreformens målsättningar

Utbildningens anknytning till arbetsmarknaden blev tydlig i skolreformens målformuleringar. Målsättningen med grundskolan skulle vara individens behov av utbildning och samhällets krav.⁶⁰ Någon motsättning eller målkonflikt uppfattades inte. Målsättningen förtydligades i utredningen. Syftet med skolan skulle vara individens livsduglighet i vidaste bemärkelse, samtidigt som skolan skulle förbereda eleven för en insats i kultursamhället. Individens skulle anpassas till samhällets krav. Den nya skolorganisationens inriktning mot arbetsmarknaden betonades i målformuleringarna. Skolan skulle i första hand fostra individen för arbete, men även för fritid, hälsa, familj och samarbete.⁶¹ Samtliga elever skulle förberedas för arbetslivet. Konkreta åtgärder var införandet av nioårig skolplikt och studie- och yrkesvägledning i grundskolan. Förlängningen av skolplikten motiverades av samhällets och näringslivets starka föränderlighet. Genom en förstärkt allmänbildning kunde arbetslöshet och omskolning underlättas.⁶² Yrkesvägledningen skulle stödja elevens successiva tillval inom utbildningsorganisationen och få orientering om ”vart de olika vägarna bär”. Den nya skolorganisationen stöddes av Svenska Arbetsgivarföreningen och Sveriges Industriförbund.⁶³

Skolan uppfattades alltmer som en del av det omgivande samhället, en av dess funktioner som på lång sikt kunde utgöra en skapande kraft i samhällsutvecklingen.⁶⁴ Utbildningens betydelse för den ekonomiska utvecklingen uppmärksammades. I ett jämförande kapitel av skolsystemen i USA och Sovjet i 1957 års skolberednings betänkande hänvisade Torsten Husén till den svenske nationalekonomen Ingvar Svennilson.⁶⁵ Denne framhöll att det fanns ett samband mellan en expanderande ekonomi och utbildning. Utbildning påverkade både konsumtions- och produktionsutvecklingen i samhället.⁶⁶ Utbildning kunde ur konsumtionsaspekten betraktas som en nyttighet som efterfrågades på samma sätt som andra varor. Utbildning hade också en ”kumulativ” effekt, utbildning ledde till efterfrågan på ytterligare utbildning. Slutligen inverkade utbildning på arbetsförhållandena i arbetslivet. Sedd ur produktionsaspekten medförde utbildning en mängd fördelar. Utbildning höjde arbetskraftens effektivitet i produktionen och en investering i utbildning var en långsiktig investering. Utbildning underlättade inläring i arbetet och spridning av innovationer. Effektiviteten i arbetet ökade genom att den utbildade påverkade sina arbetskamrater, så kallade ”external economies”. En växande arbetsdelning och därmed ökad specialisering möjliggjorde ökad effektivitet. Denna effekt av utbildningen motiverade samhällets kostnader, eftersom avkastningen antagligen var större för samhället i stort än för den enskilde. Vidare påverkade utbildningen forskningen och på så sätt de tekniska framstegen, vilket i sin tur återverkade på utbildningen som förbättrades. Slutligen, menade Svennilson,

fanns det ett samband mellan utbildning och ekonomisk tillväxt, eftersom utbildning påverkade arbetskraftens rörlighet. Utbildningens verkningar var således många och komplicerade. Det var inte bara en fråga om avvägningen mellan olika investeringsalternativ, utan också om inriktningen på utbildningsinvesteringarna. Det förelåg en substitutionsmöjlighet mellan kapitalinvestering och utbildningsinvestering, dvs antingen en utbyggnad av "intelligensindustrin" alternativt en mer kapitalintensiv industri med behov av lägre kvalificerad arbetskraft. Eftersom man planerade i ovisshet om framtiden borde utbildningen inriktas på arbetskraftens rörlighet mellan olika användningsområden och skolan utformas som en förberedelse för praktisk utbildning eller vidareutbildning.

Sammanfattning och slutsats

Arbetskraftbristen kring 1960 tvingade fram både en kvalitativ förändring av arbetskraften, en mobilisering av den kvinnliga arbetskraften och en förändring inom utbildningspolitiken. Under hela efterkrigsperioden, dvs från 1948–1962, var man från officiellt håll angelägen om att underlätta kvinnornas utträde på arbetsmarknaden genom att undanröja de hinder man menade fanns. Kvinnorna, framför allt de gifta kvinnorna, betraktades som den största arbetskraftsreserven eller resursen. Bristen på arbetskraft under denna period kunde inte täckas genom den "normala" befolkningsutvecklingen, utan de reserver som fanns måste utnyttjas; invandrare, gifta kvinnor och handikappade eller partiellt arbetsföra. Förslagen till åtgärder för kvinnornas förvärvsarbete blev allt fler. Ett bättre utnyttjande av samhällets resurser kom till stånd genom överföring av arbetskraft från lågproduktiva arbeten eller yrken till mer produktiva.⁶⁷ För kvinnornas del innebar detta en överföring av arbete i det egna hemmet till marknadsarbete. Ett led i denna aktiva arbetsmarknadspolitik var omskolning och annan utbildning som kunde öka kvinnornas rörlighet på arbetsmarknaden.

Utbildning och omskolning av den äldre kvinnliga arbetskraften var alltså medel att dels öka utbudet av arbetskraft, dels öka rörligheten på arbetsmarknaden under en period av kraftig ekonomisk expansion och hög efterfrågan på arbetskraft. Utbildningspolitiken var en del av den ekonomiska politiken. Man eftersträvade utbildningsplanering för ekonomisk tillväxt. Den kvinnliga arbetskraften behövdes inom yrken eller sektorer av arbetslivet som traditionellt betraktades som manliga. Fasthållandet vid könsbundna utbildningar minskade den kvinnliga arbetskraftens rörlighet och produktivitet. I grundskolan skulle studie- och yrkesvägledningen styra eleverna mot expansiva yrkesområden. Den låga konkurrensen på arbetsmarknaden, uppluckringen av könsarbetsdelningen och de därmed minskade könskonflikterna på arbetsmarknaden gjorde flickskolans mål obsoleta. *Flickskolans utbildning för hemmet betraktades som improduktiv och därmed önskad, samtidigt som flickskolans utbild-*

ning med humanistisk inriktning var alltför ospecialiserad och för lite yrkesinriktad för att passa näringslivets utveckling. Den humanistiska utbildningen tänktes leva kvar som en del av den 2-åriga fackskolans fyra linjer. Andra linjer var den tekniskt-naturvetenskapliga, den merkantila och den nya social-ekonomiska, vilka var inriktade mot olika delar av arbetsmarknaden. Nedläggningen av flickskolan innebar att flickornas valmöjligheter skulle breddas såväl inom utbildningen som på den framtida arbetsmarknaden.

Genom skolreformerna 1927 och 1962 integrerades kvinnorna i den statliga utbildningsorganisationen. 1927 års reform genomfördes under en period av hög arbetslöshet och strukturella förändringar inom näringslivet. För att avvärja den ökande konkurrensen från kvinnorna inom utbildningen på gymnasienivå och på arbetsmarknaden efter 1927 bibehölls och förstärktes flickutbildningen i flickskolan. Statsmaktens intention var att skapa en speciell utbildningsväg för flickor, att avlänka flickor till utbildning och arbete på lägre nivå. Flickskolan var ett medel att upprätthålla könsarbetsdelningen på arbetsmarknaden. När avvecklingen av flickskolan beslutades 1962 var förhållandena på arbetsmarknaden diametralt annorlunda. Beslutet fattades i en tid av ekonomisk högkonjunktur med åtföljande stor efterfrågan på arbetskraft. Konkurrensen på arbetsmarknaden var liten och den traditionella könsarbetsdelningen i arbetslivet hade luckrats upp. Utbildningspolitiken inriktades på att öka arbetskraftens rörlighet och produktivitet. Att bibehålla en speciell flickutbildning motverkade den ekonomiska politikens syften.

Även om ekonomiska faktorer hörde till de primära bakom flickskolans utveckling och avveckling, spelade ideologiska och kulturella faktorer en avgörande roll. Mellan 1927 och 1962 hade inte bara förhållandena på arbetsmarknaden radikalt förändrats, utan stora förskjutningar hade även inträffat i samhällets könsideologi. Vid båda tidpunkterna rådde stor enighet om kvinnosynen, men medan könsideologin i slutet av 1920-talet grundades i en särartsideologi, var den dominerande uppfattningen i början av 1960-talet att likheter mellan könen var större än skillnaderna.

Noter

1. Se I. Schånberg, Flickskolan i 1927 års skolreform. Kvinnosyn och könskonflikt i utbildningspolitiken, *Scandia*, nr 2, 1994.
2. *Proposition* 54, 1962: Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående reformeringen av den obligatoriska skolan m m. s. 345–346.
3. En enskild motion, ak 700, behandlade överföring av lärare från flickskolan till fackskolan.
4. *Motion*, ak 715.
5. *Motion*, ak 717.
6. *Motion*, ak 729, s. 5.
7. *Ibid.* s. 6–7.
8. *Motion*, ak 718.
9. *Ibid.* s. 15.
10. Skolberedningen bestod av nio sakkunniga: dåvarande statssekreteraren i ecklesiastikdepartementet och senare chefen för detsamma Ragnar Edenman, rektor Stellan Arvidson, docent Gunnar Helén, skogsinspektör Harald Larsson, fru Maj Larsson, direktör Matts Bergom Larsson och fil mag Birgitta Sjöqvist och ombudsman Tore Karlson. Sekreterare var Jonas Orring.
11. Expertgruppens rapport ”*Kommunala flickskolan och den obligatoriska nioåriga skolan*” ingår i 1957 års skolberednings arkiv på Riksarkivet, Yk 1818, inkomna skrivelser nr 277. Expertgruppen för flickskolan bestod av tre personer: Birgit Rodhe, rektor vid kommunala flickskolan i Malmö, kommitténs ordförande och sekreterare, Fredrik Nordberg, rektor vid Högländsskolan i Stockholm och en representant för föräldrapinionen, Lizzie Karlström, vice ordförande i Målsmännens Riksförbund.
12. *Kommunala flickskolan och den obligatoriska nioåriga skolan*, s.22.
13. *Ibid.*, s. 72.
14. *Ibid.*, s. 123.
15. Yk 1818, 1957 års skolberedning, kartong 43–44.
16. Yk 1818, Inkomna skrivelser, nr 143.
17. Yk 1818, Inkomna skrivelser, nr 389.
18. Yk 1818, Inkomna skrivelser, nr 419.
19. *Kommunala flickskolan och den obligatoriska nioåriga skolan*.
20. Protokoll från beredningens sammanträden ur 1957 års skolberednings arkiv, Riksarkivet.
21. *SOU* 1961:30, *Grundskolan*, s.258.
22. *SOU* 1947:49, *1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar, X, Flickskolan*, s.60 ff.
23. M. Nordström, *Flickskola, pojkskola, samskola*, Lund, 1987.
24. *SOU* 1922:1, *Grunder för en ny läroverksorganisation*, s. 98 ff.
25. I *Skolan och differentieringen*. Fyra professorer har ordet. 1959, ingick uppsatser av John Elmgren, ”Skola, differentiering och begåvningsurval”, Torsten Husén, ”Skolreformen och den pedagogisk-psykologiska forskningen”, Wilhelm Sjöstrand, ”Mognande och differentiering” och Arne Trankells ”Forskningens roll i skolans reformering”.
26. *SOU* 1961:30 s. 532.
27. Siffrorna är för 1930 hämtade ur L. Jörberg, *Kvinnan i det svenska industrisamhället*, Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, nr 28, 1983, s.16, och för 1960 från Ch. Lundh, *Åldersstruktur och industriell omvandling i Sverige 1945–1985*, Befolkningsekonomiska studier 1, s. 20. Källa till den senare har varit FoB.
28. L. Jörberg, a.a. s. 5.
29. L. Jörberg, a.a. s.16.
30. Ch. Lundh, a.a. s. 23.
31. L. Svensson, *Closing the Gender Gap, Determinants of change in the Female-to-Male*

- Blue Collar Wage Ratio in Sweden Manufacturing 1913–1990*, Lund, 1995, tab. 4.1 och 4.2, s. 61–62.
32. Ibid.
  33. P. Silenstam, *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870–1965*, tab. A. 19 och 20, s.108.
  34. Utvecklingen av relativlönen för kvinnor under denna period stöder påståendet. Se L. Svensson, a. a. s. 19.
  35. *Proposition 54*, 1962, s. 449.
  36. L. Svensson, a.a. Se diagram 7.2, s. 96.
  37. Se *SOS, Industristatistik*.
  38. L. Svensson, a.a. tab. 4.1 och 4.2.
  39. Ch. Lundh, a.a. s. 20 och 23.
  40. I J. Olofsson, "Ett institutionellt perspektiv på den svenska modellen. Några obeaktade aspekter", *Scandia*, band 58:2, 1992 anknys institutionella förändringar, bl a förändringar i yrkesutbildningen, till långsiktiga strukturella förändringar i ekonomin.
  41. *SOU 1951:30*, s. 24.
  42. Ibid. s. 67 ff.
  43. *SOU 1956:53, Balanserad expansion*.
  44. L. Pettersson, *Ingenjörutbildning och kapitalbildning 1933–1973*, s.97.
  45. *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering*, Sthlm 1946.
  46. Bland deltagarna i programgruppen fanns Ernst Wigforss som representant för Socialdemokratiska Arbetarpartiet och Alva Myrdal, som kvinnoförbundets representant.
  47. Ibid. s.115.
  48. *Tiden*, nr 7, 1961, Assar Lindbeck, "Inkomstfördelning, resursallokering och stabiliseringspolitik" och nr 9, 1962, ledare, "Planering, utbildning och forskning".
  49. *Tiden*, nr 2, 1958, Bertil Olsson, "Aktiv arbetsmarknadspolitik".
  50. *Tiden*, nr 6, 1958, Bo Sigbahn, "Investeringar och framstegstakt" och nr 5, 1961, Arne Henrikson, "Investeringar och produktivitet".
  51. *Tiden*, nr 7, 1960, Bertil Olsson, "År arbetsmarknadspolitik för dyr?"
  52. *Morgonbris*, nr 10, 1950, "Ekonomiska studier, i år som vanligt" av Inga Thorsson.
  53. *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering*, s. 124.
  54. *Morgonbris*, nr 1, 1950, "Nu är det kvinnornas tur!" av Inga Thorsson.
  55. *Morgonbris*, nr 3, 1962, "Bristen på daghemsplatser" av Gertrud Sigurdsen.
  56. Se *Morgonbris*, nr 4, 1961, "Kvinnorna och förvärvsarbetet" och samma tidning nr 10, 1962, "Kvinnorna – den stora arbetskraftsreserven". Båda artiklarna var skrivna av Gertrud Sigurdsen.
  57. Se t ex S. Ekendahl, "Kvinnorna på arbetsmarknaden".
  58. *Morgonbris*, nr 1, 1962, "Blir nya skolan bra för Per?" Underligt nog undrade tidningen inte om skolreformen även skulle vara bra för Stina. Senare på året återkom tidningen med en artikel om grundskolan: "Den nya skolan. I 8:an kan Per välja mellan nio ämnen", (nr 7–8, 1962).
  59. Se I. Schånberg, "Flickskolan i 1927 års skolreform. Kvinnosyn och könskonflikt i utbildningspolitiken", *Scandia*, nr 2, 1994.
  60. Ibid., s. 144
  61. *SOU*, 1961:30, s. 144.
  62. Ibid. s. 183.
  63. *Proposition 54*, 1962, s. 317.
  64. Ibid.
  65. Ibid., s. 104ff.
  66. I. Svenilsson, "Samhällsekonomska synpunkter på utbildning", *Ekonomisk Tidskrift*, nr 1, 1961. Ett utförligare återgivande av Svenilssons teorier på området är gjord av Jonas Olofsson i Rationaliseringsideologi, arbetsmarknadspolitik och utbild-

ning. Rehn- Meidermodellen i ny belysning, Lund Papers in Economic History, No. 10, 1991, s. 30 ff.

67. SOU 1962:10, s. 75.

Källor och referenser:

- Arbetrarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering*, Stockholm 1946.
- Jörberg, L., *Kvinnan i det svenska industrisamhället*, Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen, nr 28, 1983.
- Kommunala Flickskolan och den nioåriga obligatoriska skolan*, Expertgruppen för flickskolor, 1957 års skolberedning.
- Lundh, Ch., *Ålderstruktur och industriell omvandling i Sverige 1945–1985*, Befolknings-ekonomiskas tudier 1, Lund, 1991.
- Morgonbris 1945–1962*.
- Motion 700, 715, 717, 718, 729 i AK*.
- Nordström, M., *Pojkskola, flickskola, samskola*. Lund, 1987.
- Olofsson, J., *Rationaliseringsideologi, arbetsmarknadspolitik och utbildning*, Lund Papers in Economic History, no 10, 1991.
- Pettersson, L., *Ingenjörutbildning och kapitalbildning*, Lund, 1983.
- Proposition 54, 1962: Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående reformering av den obligatoriska skolan m.m.*
- Olofsson, J., ”Ett institutionellt perspektiv på den svenska modellen. Några obeaktade aspekter”, *Scandia*, band 58:2, 1992.
- Schånberg, I., Flickskolan i 1927 års skolreform. Kvinnosyn och könskonflikt i utbildningspolitiken, *Scandia*, Nr 2, 1994.
- Silenstam, *Arbetskraftutbudets utveckling i Sverige 1870–1965*, Uppsala, 1970.
- SOU 1922:1, *Grunder för en ny läroberksorganisation*, Stockholm, 1922.
- SOU 1947:49, 1940 års skolutrednings betänkande och utredningar, nr X, *Flickskolan*, Stockholm, 1947.
- SOU 1948:45, *Svensk långtidsprogram*, Stockholm, 1948.
- SOU 1951:30, *Ekonomiskt långtidsprogram 1951–1955*, Stockholm, 1951.
- SOU 1956:53, *Balanserad expansion*, Stockholm, 1956.
- SOU 1961:30, *Grundskolan*, Stockholm, 1961.
- SOU 1962:10, *Svensk ekonomi 1960–65*, Stockholm 1962.
- Svennilson, I., ”Samhällsekonomiska synpunkter på utbildning”, *Ekonomisk Tidskrift*, nr 1, 1961.
- Svensson, L., *Closing the Gender Gap*, Kommande avhandling vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, 1995.
- Tiden 1958–1962*.
- Yk 1818, *1957 års skolberedning*.